

ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΗΝΙΑΚΗ ΜΑΡΜΑΡΟΤΕΧΝΙΑ

Ι. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ)

1. **Όνομα:** Τηνιακή Μαρμαροτεχνία.

Άλλη/-ες ονομασία/ες: Μαρμαρογλυπτική, τέχνη του μαρμάρου, λιθογλυπτική

2. Ταυτότητα

Η κατασκευή ενός αντικειμένου, αυτοτελούς ή σύνθετου, από μάρμαρο (εξόρυξη της πρώτης ύλης, αρχική επεξεργασία, σχεδίαση, μορφοποίηση, διακόσμηση, τοποθέτηση) και οι συναφείς κοινωνικές και οικονομικές παράμετροι (εργαστήρια και εργαλειακός εξοπλισμός, μαθητεία, πελατεία, προϊόντα, νοοτροπίες).

3. Πεδίο ΑΠΚ

• Προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις: Εξειδικευμένη ορολογία για εργαλεία, τεχνικές και εθιμικές πρακτικές, αφενός, και παροιμίες, παραδόσεις και ανεκδοτολογικά περιστατικά, αφετέρου, εντάσσονται στην προφορική παράδοση. Τα πρώτα λειτουργούν τεχνογνωστικά, μεταδίδοντας τις τεχνικές γνώσεις, και τα δεύτερα παιδευτικά, μεταδίδοντας κοινωνικές συμπεριφορές και νοοτροπίες. Τα μοτίβα (κυπαρίσια, καράβια κ.ά.), που αποτυπώνουν οι τεχνίτες στα έργα τους, εμπνέονται από προφορικές παραδόσεις και επιλέγονται ανάλογα προς τη χρήση.

• Κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις: Τελετουργικές και εορταστικές πρακτικές ακολουθούνται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως στη διάνοιξη ενός λατομείου, στη μετάβαση από το στάδιο της μαθητείας στη βαθμίδα του μάστορη, στη γιορτή του προστάτη αγίου των μαρμαράδων (Άγιος Χαράλαμπος) κ.α.

- Γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν: Λατόμοι και μαρμαράδες κατέχουν εμπειρικές αλλά ακριβείς γεωλογικές γνώσεις για τη σύσταση και τη δομή των μαρμαροφόρων στρωμάτων, τις ιδιότητες και τα είδη των μαρμάρων, τη διεύθυνση των νερών τους, τη σχιστότητα κ.λπ. Γνωρίζουν επίσης, στοιχεία της μηχανικής συμπεριφοράς και της παθολογίας του υλικού.

- Τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία: Οι εξειδικευμένες τεχνικές (και οι κοινωνικοοικονομικές πρακτικές που συνάπτονται με αυτές) μεταδίδονται εμπειρικά και προφορικά από τον μάστορη στον μαθητευόμενο και μεταφέρονται από γενιά σε γενιά. Είναι όμοιες με τις αντίστοιχες αρχαιοελληνικές και απλοποιούνται ή γίνονται συνθετότερες κατά εποχές, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Σταδιακά ενσωματώνουν καινοτομίες, αφενός τεχνογνωστικές (εξόρυξη με φουρνέλο, «ιταλικές» σφήνες, συρματοκοπή κ.λπ.) και αφετέρου μορφολογικές (μπαρόκ, νεοκλασικό, νεοβυζαντινό).

4. Τόπος

Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, Νομός Κυκλάδων, Δήμος Τήνου (Έξω Μέρη, Πύργος).

5. Λέξεις-κλειδιά

Παραδοσιακή τεχνογνωσία και τεχνική, μαρμαροτεχνία, λατόμηση, μαρμαρογλυπτική, γλυπτική σε μάρμαρο, Τήνος, συνεργεία (κομπανίες), εργαστήρια, Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου, Μουσείο Μαρμαροτεχνίας, μάστορας, παραγιός, λατομεία, σχιστήρια μαρμάρου.

II. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ

Φορείς της τέχνης είναι οι πολλοί Τήνιοι λατόμοι, μαρμαρογλύπτες και καλλιτέχνες γλύπτες, εν ενεργεία ή απόμαχοι, που κατοικούν στην Τήνο ή αλλού.

Οι θεσμοί που ενδιαφέρονται ενεργά για την ανάδειξη της μαρμαροτεχνίας ως πολιτισμικού αγαθού είναι πολλοί. Σημαντικότεροι από αυτούς είναι:

- Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου («Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών»)

Διεύθυνση: Χώρα ΤΚ: Τήνος 842 00

Τηλ.: 22830 22256

Τηλ/τυπο (fax): 22830 22196

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: piietinou@otenet.gr

Ιστότοπος: www.panagiatinou.gr

- Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού (μόνιμη έκθεση έργων Γιαννούλη Χαλεπά)

Διεύθυνση: Χώρα ΤΚ: Τήνος 842 00

Τηλ.: 22830 29070
Τηλ/τυπο (fax): 22830 29134
Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: info@itip.gr
Ιστότοπος: www.itip.gr

• Μουσείο Μαρμαροτεχνίας
Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ)
Διεύθυνση: Πύργος ΤΚ: Πάνορμος Τήνου 842 01
Τηλ.: 22830 31290
Τηλ/τυπο (fax): 22830 31293
Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: rio@piraeusbank.gr
Ιστότοπος: www.riop.gr

• Προπαρασκευαστικό και Επαγγελματικό Σχολείο Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου (Σχολή)
Διεύθυνση: Πύργος ΤΚ: Πάνορμος Τήνου 842 01
Τηλ.: 22830 31225
Τηλ/τυπο (fax): 22830 31225
Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: pesktpt@yahoo.gr
Ιστότοπος: www.tinosartschool.gr

• Πνευματικό Εκπολιτιστικό Κέντρο Πανόρμου «Γιαννούλης Χαλεπάς» Δήμου Τήνου
Διεύθυνση: Πύργος ΤΚ: Πάνορμος Τήνου 842 01
Τηλ.: 22830 31262
Τηλ/τυπο (fax): 22830 31462
Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: rnekepa@gmail.com
Ιστότοπος: —

• Αδελφότης των Τηνίων εν Αθήναις
Διεύθυνση: Ασημ. Φωτήλα 40 και Λ. Αλεξάνδρας ΤΚ: Αθήνα 114 73
Τηλ.: 210 8217361
Τηλ/τυπο (fax): 210 8217361
Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: adelfotistinion@yahoo.gr
Ιστότοπος: —

Ειδικές πληροφορίες για το στοιχείο
Αλέκος Ε. Φλωράκης
Δρ Εθνολόγος-Λαογράφος
Ευαγγελιστρίας 62, ΤΚ 842 00 Τήνος

Τηλ. 22830 23313, 210 6511018

Τηλ/τυπο (fax) 22830 23313

Διεύθυνση Ηλεκτρονικού Ταχυδρομείου: alflorakis@hotmail.com

III. Περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ

1. Περιγραφή

Η τέχνη της εξόρυξης και της επεξεργασίας του μαρμάρου στην Τήνο, με βυζαντινές ήδη καταβολές, συστηματοποιήθηκε κατά την όψιμη Βενετοκρατία (17ος αι.). Μεταβιβάζεται μέσω εμπειρικής μαθητείας και έχει ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Οι Τηνιακοί μαρμαρογλύπτες εργάζονται σε όλη την Ελλάδα και εκτός αυτής, παράδοση που οδήγησε στην ανάδειξη κορυφαίων νεοελλήνων γλυπτών.

2. Αναλυτική περιγραφή

Το μάρμαρο είναι υλικό συνδεδεμένο με την ελληνική ιστορία, ήδη από τον κυκλαδικό πολιτισμό της 3ης π.Χ. χιλιετίας. Στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, η νεότερη μαρμαρογλυπτική σημείωσε αξιόλογη ανάπτυξη, με σημαντικότερο κέντρο την Τήνο (ήδη από τον 17ο αιώνα). Στα Έξω Μέρη, περιοχή άγωνα και με πολλά λατομεία, η μαρμαροτεχνία ακόμη επιβιώνει.

Η παλιά παράδοση των Τηνιακών στην τέχνη του μαρμάρου επεκτείνεται, μετά το 1830, και στην Αθήνα. Δημιουργούν εκεί ένα ισχυρό δευτερογενές κέντρο και συνεργάζονται με Έλληνες και ξένους αρχιτέκτονες για τα νεοκλασικά μέγαρα της πρωτεύουσας, τις εκκλησίες της και την αναστήλωση των αρχαίων μνημείων. Από αυτούς θα προέλθουν οι πρώτοι μαθητές του Πολυτεχνείου και μεγάλος αριθμός καλλιτεχνών (Δημ. Φιλιππίτης, Γ. Βιτάλης, Γιαννούλης Χαλεπάς, Λάζ. Σώχος, Ν. Γύζης, Νίκηφ. Λύτρας και πολλοί άλλοι). Όλοι ανήκουν σε οικογένειες με παράδοση στο μάρμαρο και διδάχτηκαν την τέχνη στα πατρικά ή συγγενικά εργαστήρια.

Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ανοίγουν εργαστήρια και σε άλλες ελληνικές πόλεις, ενώ συνεχίζουν τη δραστηριότητά τους στη Σμύρνη, την Πόλη, τη νότια Ρωσία, τη Ρουμανία, την Αίγυπτο. Στη δεκαετία του 1930 παρατηρείται στον εκκλησιαστικό διάκοσμο στροφή προς το νεοβυζαντινό ύφος, ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 επανεμφανίζεται το λαϊκότροπο ανάγλυφο. Σήμερα υπάρχουν πολλά εργαστήρια των δύο αυτών τύπων τόσο στο νησί όσο και στην Αθήνα.

Η τέχνη του μαρμάρου είναι τέχνη «λαϊκή», υπό την έννοια ότι εκφράζει τη συλλογικότητα και την τοπική ταυτότητα των συγκεκριμένων κέντρων. Στην Τήνο υπήρξε πάντα τέχνη κληρονομική. Συγκροτείται σε οικογενειακή βάση, όχι μόνο κατά την πατρική γραμμή αλλά και από τις εξ αγχιστείας συγγένειες. Τεχνίτες και πελάτες ανήκουν στο ίδιο τεχνικό και πολιτισμικό περιβάλλον και ακολουθούν παραδοσιακά πρότυπα κοινώς αποδεκτά. Στα προϊόντα του μαρμάρου καθοριστικό ρόλο παίζει η πρακτική χρησιμότητά τους, η

ενδιάθετη ωστόσο καλαισθησία του λαϊκού τεχνίτη οδηγεί και στη διακόσμησή τους. Και εδώ όμως θέματα και διακοσμητικά μοτίβα πηγάζουν από την παράδοση, κοινή για τεχνίτες και πελάτες, και υπηρετούν ανάγκες μεταφυσικές και συμβολικές. Σύμβολα αποτρεπτικά των δαιμονικών πνευμάτων, όπως ο σταυρός, η πεντάλφα, τερατόμορφα όντα και θηρία, επιλέγονται για να κοσμήσουν υπέρθυρα και να εμποδίσουν στο σπίτι την είσοδο των βλαπτικών δυνάμεων. Ανάγλυφες εικόνες αγίων στους εξωτερικούς τοίχους των εκκλησιών αντικαθιστούν τις φθαρτές εικόνες, εξασφαλίζοντας τη φυλακτική παρουσία τους. Απεικονίσεις του στοιχείου της πηγής και ανάγλυφα άνθη προσφοράς εγγυώνται τον διαρκή εξευμενισμό του. Στις ταφόπλακες, μαζί με τα σύμβολα της ματαιότητας, επαγγελματικά σημεία δηλώνουν το επάγγελμα του νεκρού. Μέριμνα κάθε τεχνίτη αποτελεί η απόκτηση «καλού ονόματος». Οι ιδιοκτήτες εργαστηρίων ανήκουν εδώ στην άρχουσα τάξη και συχνά συμμετέχουν στα κοινά. Η μαστοροσύνη αποτελεί το κοινωνικό και επαγγελματικό πρότυπο των παιδιών, που από μικρά ασκούνται, ακόμη και με μια πέτρα και ένα καρφί, σκαλίζοντας τις μαρμαρόπλακες των δρόμων. Η κοινωνική υπεροχή που χαρακτηρίζει εδώ τους τεχνίτες έναντι των καλλιεργητών της γης, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει σε πεδινούς και εύφορους τόπους, εκφράζεται παραστατικά και στο τραγούδι του χορού:

«Εμένα το πουλάκι μου δε σπέρνει, δε θερίζει,
μόνο το μαντρακά βαστεί και μάρμαρα σκαλίζει.
Αμπέρι μου των αμπεριώ, στολίδι των παλικαριώ».

3. Τόπος και μέσα επιτέλεσης ή άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ

• Χώρος που συνδέεται με την επιτέλεση / πραγματοποίηση του στοιχείου ΑΠΚ:

Οι χώροι που συνδέονται άρρηκτα με την τηνιακή μαρμαρογλυπτική είναι τα λατομεία, τα σχιστήρια, οι φορτωτήρες (προβλήτες φόρτωσης), τα εργαστήρια, η Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου, το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στον Πύργο Τήνου, και τα λοιπά μουσεία και εκθέσεις.

Λατομεία: Στην Τήνο συναντούμε πολλά λατομεία, μικρά ή μεγαλύτερα, όχι μόνο στα Έξω Μέρη αλλά και σε άλλες περιοχές του νησιού. Η κοινή ονομασία τους είναι νταμάρια ή πελεκανιές (από το ρήμα πελεκώ). Εξορύσσονται μάρμαρα λευκά και μελανά, σε διάφορες αποχρώσεις, και το περίφημο πράσινο, ο γνωστός από την αρχαιότητα οφίτης λίθος. Ανάμεσα στα τοπωνύμια του νησιού, πολλά είναι εκείνα που οφείλονται στην παρουσία του μαρμάρου, στην εξόρυξη ή σε εγκαταστάσεις για την κατεργασία και τη μεταφορά του. Εκτός από τις πελεκανιές, υπάρχουν και λατομεία σχιστόλιθου (μαυρόπλακας).

Η κύρια επιχείρηση εξόρυξης του πράσινου μαρμάρου ανήκει σήμερα στην εταιρεία «Α.Ε.Β.Ε. Λατομείων Μαρμάρου Διονύσου-Πεντέλης» και παλαιότερα στην αγγλική

εταιρεία «Grecian Marbles Ltd». Τα άλλα λατομεία είναι ιδιόκτητα, κατατετμημένα παλαιότερα σε μικρές ιδιοκτησίες (πάρτιες).

Σχιστήρια: Στην Τήνο λειτούργησαν δύο σχιστήρια μαρμάρων, των οποίων σώζονται εν μέρει οι εγκαταστάσεις: ένα υδροκίνητο στη Φάμπρικα (μέσα 19ου αιώνα) και ένα πρωτοβιομηχανικό στη Βαθή (μεσοπόλεμος). Σήμερα λειτουργούν ακόμη μερικά ιδιωτικά λατομεία, καθώς και σχιστήρια με σύγχρονο εξοπλισμό.

Εργαστήρια: Τα εργαστήρια των μαρμαράδων είναι απλά και συχνά εξαρτώμενα από τον διαθέσιμο οικογενειακό χώρο: κατώγια σπιτιών και ισόγεια μαγαζιά στο εσωτερικό των χωριών ή στα επίνειά τους, κάποτε όμως –προκειμένου μάλιστα για μεμονωμένους μαστόρους– και ένα βοηθητικό κτίσμα, μια καταστέγα στο νταμάρι ή ένας ανεμόμυλος. Συνηθισμένος τύπος εργαστηρίου είναι και ο ημιυπαίθριος, η λεγόμενη μπαράγκα, κατασκευασμένη από ξύλινο σκελετό και κλαδιά πικροδάφνης.

Στα μεγαλύτερα εργαστήρια λαμβάνεται φροντίδα για τον κατάλληλο φωτισμό, με μεγάλα παράθυρα, και για την ύπαρξη υπαίθριων χώρων προς εναπόθεση όγκων και εργασμένων μαρμάρων. Στον μόνιμο εξοπλισμό συγκαταλέγονται οι πάγκοι εργασίας (τεζιάκια), ένα βαρέλι γεμάτο μαρμαρόσκονη, αντί πάγκου, για μικρές κατασκευές, και σε μια γωνιά η ακόνα. Στους τοίχους, εκτός από τα ράφια με τα εργαλεία και τα γύψινα προπλάσματα, υπάρχουν φόρμες και εκτελεστικά σχέδια. Οργανικό ρόλο, πέραν του αποθηκευτικού, παίζει και η αυλή του εργαστηρίου, ιδιαίτερα σε φάσεις αρχικής επεξεργασίας.

Η Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου: Το «Προπαρασκευαστικόν και Επαγγελματικόν Σχολείον Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου» (κοινώς: Σχολή), ιδρύθηκε το 1955. Είναι τριετούς διάρκειας και έχει σκοπό την επαγγελματική κατάρτιση μαθητών από διάφορα μέρη της Ελλάδας στη μαρμαροτεχνία. Οι δύο πρωτεύοντες απόφοιτοι εγγράφονται άνευ εξετάσεων στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας, όπου συνεχίζουν τις σπουδές τους με υποτροφία του Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου. Πολλοί από τους αποφοίτους απασχολούνται σε έργα αποκατάστασης αρχαίων και νεότερων μνημείων (Ακρόπολη, Ακαδημία Αθηνών κ.ά.), καθώς επίσης και σε ανάλογες εργασίες στο εξωτερικό.

• Εξοπλισμός εξαρτήματα (εργαλεία, σκεύη, στολές κ.ά.) που χρησιμοποιούνται κατά την προετοιμασία και την επιτέλεση του στοιχείου ΑΠΚ

Τα εργαλεία: Το μάρμαρο μορφοποιείται με τη διαδοχική αφαίρεση τμημάτων ύλης από έναν αρχικό όγκο. Από τα εργαλεία, τα περισσότερα ταυτίζονται με αντίστοιχα αρχαιοελληνικά. Από την άποψη του τεχνικού αποτελέσματος, ταξινομούνται σε εργαλεία

λάξευσης και γλυφής (σόκος ή μπικούνι, θραπίνα ή κτενιά, κουσκούδα, κόπανος και τα καλέμια έμμεσης κρούσης, όπως βελόνια, ποντίλια, πόντες, φαγάνες, ντισλίδικα, λάμες, λουκλούδικα, γλώσσες κ.ά.), απότμησης (κοπίδι, κουσκούδα), κοπής (πριονάκι χεριού), διάτρησης (παραμίνα, μακάπι ή πιστολέτο, γαρίφαλο ή αστράκι, αρίδα), κρούσης (βαριά, ματσακούπι, ματρακάς), μέτρησης και σχεδίασης (πήχης, γωνιά, στέλα, κουμπάσο, φαλαγγίνι, ζύγι, αλφάδι), λείανσης (ξύστρα, πουριά, σμυρίγλια, καϊγάνια), μετακίνησης και ανύψωσης (λοστοί, κατρακύλια, κύλινδρος, καμπάνα), βοηθητικά (σφήνες, πέταλα, μπάλα, κουταλάκι, καργαδούρος, τηγάνι μολυβδοχόησης), κατασκευές και μηχανές (ξυλογαϊδούρα, σεντούκα, τεζιάκι, ακόνα, γρύλος, βίντσι, αραμπάς, μπακάλης, παλάγκο, μπίγα, τελάρο κοπής κ.ά.).

Ως μέρη, τέλος, ενός τεχνικού συστήματος διακρίνονται σε εργαλεία του λατομείου (εξόρυξης και πρώτης επεξεργασίας) και σε εργαλεία του εργαστηρίου (μορφοποίησης, διακόσμησης και τοποθέτησης τελικού προϊόντος). Ορισμένα, όπως το χαρακτηριστικό σφυρί των μαρμαράδων, ο μα(ν)τρακάς, και μια σειρά από καλέμια χρησιμοποιούνται και στους δύο χώρους, σε διαφορετικό μέγεθος· μεγαλύτερα στο λατομείο, μικρότερα στο εργαστήριο.

Τα σχέδια: Η κατασκευή ενός έργου μαρμαρογλυπτικής εμφανίζεται από τον 19ο αιώνα αναπόσπαστα δεμένη με την εκπόνηση σχεδίων. Τα πρότυπα εκκινούν από τους εμπειρικούς αρχιτέκτονες και τους μαρμαράδες της προεπαναστατικής Ελλάδας, στη συνέχεια όμως, υπό την επίδραση των σπουδαγμένων αρχιτεκτόνων της πρωτεύουσας, διαμορφώνεται μια προωθημένη μορφή σχεδίων και γενικότερα προδιαγραφών. Εντούτοις, η σχεδίαση παραμένει για τους μαρμαρογλύπτες γνώση εμπειρική. Τα σχέδια κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι και, μολονότι συνήθως υπογράφονται, θεωρούνται κοινή παρακαταθήκη της κοινότητας. Αντιγράφονται, παραλλάσσονται, ανασυνθέτονται, υπακούουν δηλαδή στους κανόνες της χειροτεχνικής παραγωγής.

• Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα (χειροτεχνήματα, εργαλεία, λατρευτικά ή μη σκεύη, προϊόντα, φαγητά κ.λπ.) που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επίτευξης ή της άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ.

Τα προϊόντα της μαρμαροτεχνίας ταξινομούνται με βάση τη χρήση τους σε: (α) εργαλεία και σκεύη, (β) αρχιτεκτονικές εφαρμογές και (γ) μαρμαρόγλυπτα ή λιθανάγλυφα.

α) Δηλωτική της σημασίας του μαρμάρου για τις τοπικές κοινότητες των Έξω Μερών είναι η ευρεία χρήση του σε ποικίλα εργαλεία και σκεύη της καθημερινής ζωής, όπως γουδιά, λεκανίδες για σκορδαλιά, πετρωτήρια για το πήξιμο του τυριού, νεροχύτες, σταμνοθήκες, πλύστρες, γούρνες, χοιρόγυρνες για το τάισμα του χοίρου, ποτίστρες για κότες και περιστέρια, κουλούρες για να ξεμπλέκουν τα δίχτυα και τα παραγάδια, πηγαδοστόματα, ξινάρια-κρουνοί νερού, υνταγοί για τη διοχέτευση του νερού στα περιβόλια, κύλιντρα ή κορκοκύλια για το δώμα, εικονοστάσια σπιτιών, κορνίζες φωτογραφιών και καθρεφτών,

μαρμάρινα φρούτα, αβγά και άλλα διακοσμητικά μικροτεχνήματα.

β) Ως αρχιτεκτονικές εφαρμογές νοούμε επενδύσεις, φέροντα στοιχεία της οικοδομής και κατασκευές από μάρμαρο, τόσο στην κοσμική όσο και στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική: πλακοστρώματα, ορθομαρμαρώσεις, κολόνες, κορνίζες, προστώα, μπαλκόνια, φουρούσια, αλτάνες, πεζούλες, σκάλες, πορτοσιές και παράθυρα, αετώματα, ηρώα κ.λπ., ή τέμπλα, άμβωνες, δεσποτικούς θρόνους, προσκυνητάρια, προσόψεις εκκλησιών, μανουάλια, αρτοφόρια, σταυρούς, καμπαναριά, καθώς και αλτάρια, βαπτιστήρια, αγιαστήρες των καθολικών εκκλησιών.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει για τα πυργόμορφα ολομάρμαρα καμπαναριά, που αποτελούν μια από τις πιο χαρακτηριστικές κατασκευές των Τηνιακών μαστόρων. Πανύψηλα, με αναλογία πλευράς προς ύψος που φτάνει το 1:6 και το 1:8 και τρεις συνήθως ορόφους (φανάρια), αναπτύσσονται με γωνιακούς πεσσούς και τόξα μονόλοβα ή δίλοβα με ενδιάμεσα κολονάκια. Μερικές φορές φέρουν ανάγλυφο διάκοσμο και ακρωτήρια, ενώ επιστέφονται με διάτρητο στέμμα (κορόνα) από μαρμάρινες κυρτές ραβδώσεις.

γ) Ως μαρμαρόγλυπτα ή λιθανάγλυφα χαρακτηρίζονται επιφάνειες που φέρουν διάκοσμο (εγχάρακτο, ανάγλυφο ή διάτρητο), είτε αυτοτελείς είτε τμήματα αρχιτεκτονικών εφαρμογών, όπως οικόσημα, υπέρθυρα και περιθυρώματα, φεγγίτες (ιδιαίτερη κατηγορία διάτρητων υπερθύρων, που καλύπτουν τα ανακουφιστικά τόξα πάνω από τις πόρτες και τα παράθυρα), αρχιτεκτονικές πλάκες, εντοιχισμένες στους εξωτερικούς τοίχους της οικοδομής, ομφάλια των δαπέδων, κρήνες, ταφόπλακες (και στη συνέχεια κλασικιστικά επιτύμβια μνημεία), ηρώα, παιδικά χαράγματα σε μαρμαρόπλακες των δρόμων.

4. Διαδικασία μετάδοσης από γενιά σε γενιά του στοιχείου ΑΠΚ

- Περιγραφή της διαδικασίας Η σύνθεση του προσωπικού των εργαστηρίων ακολουθεί προσδιορισμένη ιεραρχία. Υπάρχουν τρεις κύριες βαθμίδες τεχνιτών: ο ιδιοκτήτης (αφεντικό, πρωτομάστορης), οι μαστόροι και οι μαθητευόμενοι (παραγοί). Οι μαστόροι αμείβονται με μεροκάματο, ενώ οι παραγοί μαθαίνουν την τέχνη χωρίς χρηματική αμοιβή. Ενδιάμεση βαθμίδα αποτελούν τα λεγόμενα μαστοράκια (οι βοηθοί) που διανύουν το δεύτερο στάδιο της μαθητείας, με αμοιβή χαμηλότερη εκείνης του μάστορη ή «με το κομμάτι».

- Τρόποι και διάρκεια εκμάθησης / μαθητείας / μύησης Ο μαθητευόμενος ξεκινά στην αρχή με υπηρετικές εργασίες, τακτοποιεί τα εργαλεία (και παράλληλα τα γνωρίζει), σκουπίζει, ασκείται στην τάξη και την υπακοή. Ακολουθεί η σταδιακή εκμάθηση της τέχνης, από τις απλούστερες στις συνθετότερες τεχνικές και, τελευταία, η εκμάθηση του σχεδίου. Συνήθης είναι η περίπτωση της διδασκαλίας «στα κλεφτά», δηλαδή η απόκρυψη ορισμένων βασικών «μυστικών του επαγγέλματος», τα οποία ο μαθητευόμενος προσπαθεί να τα αντιληφθεί με πονηριά. Δεν είναι άγνωστη πάντως και η αντίθετη πρακτική, κυρίως σε εργαστήρια εύρωστα. Κάθε μάστορης έχει υπό την επίβλεψή του

έναν ή δύο μαθητευόμενους-βοηθούς, προς τους οποίους έχει όχι μόνο τεχνική, αλλά και παιδευτική-παιδαγωγική εξουσία. Όταν, μετά από τουλάχιστον τέσσερα χρόνια, ένας μαθητευόμενος αναγορεύεται σε μάστορη, το αφεντικό τον «προικίζει», χαρίζοντάς του ένα κασελάκι με τα εργαλεία της δουλειάς, στο πλαίσιο μιας μικρής τελετής ενώπιον των μαστόρων.

Όσον αφορά τη διδασκαλία της μαρμαροτεχνίας στη Σχολή, η μυητική διαδικασία στην πρώτη περίοδο της λειτουργίας της δεν διέφερε από την αντίστοιχη ενός εργαστηρίου. Σήμερα έχει εν μέρει μεταβληθεί, χωρίς ωστόσο να έχει αποκοπεί εντελώς από το χειροτεχνικό χαρακτήρα των τεχνικών διαδικασιών. Πέραν της μαρμαροτεχνίας, οι σπουδαστές διδάσκονται γλυπτική, ζωγραφική, αρχιτεκτονικό σχέδιο και ιστορία της τέχνης.

- Φορείς μετάδοσης Συνεργεία (κομπανίες), εργαστήρια, Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου (από το 1955 έως σήμερα), Μουσείο Μαρμαροτεχνίας (από το 2008 έως σήμερα).

IV. Ιστορικό και γενεαλογία του στοιχείου ΑΠΚ

1. Ιστορικές πληροφορίες ή τοπικές διηγήσεις για την εμφάνιση, τη διάρκεια, την παρουσία, και τις προσαρμογές ή και τροποποιήσεις του στοιχείου ΑΠΚ

Λιγοστά ευρήματα από τον 5ο έως τον 8ο μ.Χ. αιώνα, σε ντόπιο ή αναχρησιμοποιημένο μάρμαρο, παρέχουν ενδείξεις για έστω και περιορισμένη ενάσκηση αυτής της τέχνης. Τα τεκμήρια αυξάνονται από τον 10ο με 11ο μ.Χ. αιώνα, μαρτυρώντας και για την Τήνο την αναβίωση της γλυπτικής στη μεσοβυζαντινή περίοδο. Εδώ πρέπει να τοποθετήσουμε τις καταβολές της νεοελληνικής φάσης.

Από το 1207 έως το 1715 η Τήνος παρέμεινε υπό την κυριαρχία των Βενετών, γεγονός που έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτισμικής της ταυτότητας. Μεταξύ άλλων, και η νεότερη μαρμαροτεχνία έχει σε αυτήν την περίοδο την αφετηρία της. Η σχετική σταθερότητα, η οικοδόμηση αρχοντικών και εκκλησιών, η θετική νοοτροπία της καθολικής Εκκλησίας απέναντι στην πλαστική (ας σημειωθεί ότι και σήμερα το 1/3 του πληθυσμού ανήκει στο ρωμαιοκαθολικό δόγμα), ο εντοιχισμός οικοσμήμων, οι τεχνικές επαφές με τη Βενετία αλλά και με την επίσης βενετοκρατούμενη Κρήτη, συνιστούν μερικές από τις παραμέτρους που οδήγησαν στην ανάπτυξη.

Το 1309 η βενετική Γερουσία προμηθεύεται από την Τήνο μάρμαρα με «πράσινες» φλέβες για τον ναό του Αγίου Μάρκου. Τα παλαιότερα σωζόμενα λιθανάγλυφα στο νησί, κυρίως οικόσημα, ανάγονται στον 15ο/16ο αιώνα και στις αρχές του 17ου. Στα 1662-64 συναντούμε ένα οργανωμένο πλέον συνεργείο, με επικεφαλής έναν πρώτο έμπειρο και ικανό, αρχιτέκτονα μαζί και μαρμαρά, τον Ιωάννη Απέργη του Φραντζέσκου, από τον

Πύργο. Στις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα η μαρμαροτεχνική δραστηριότητα αποτελεί συνέχεια εκείνης του 17ου, διατηρώντας τα ίδια χαρακτηριστικά στο υλικό, την τεχνική και το ύφος.

Με την κατάκτηση του νησιού από τους Τούρκους (1715), η Τήνος εντάσσεται στην οικονομική σφαίρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απρόσιτη έως τότε γι' αυτήν, ως εχθρικής δύναμης. Το γεγονός σηματοδοτεί την έξοδο της τοπικής χειροτεχνίας από τα γεωγραφικά της όρια, αφενός ως προς την οικονομική της διάσταση και αφετέρου ως προς τις επιρροές που δέχεται ως τέχνη. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο φαίνεται να έπαιξε στην περίοδο αυτή η Κωνσταντινούπολη, δέκτης ποικίλων επιδράσεων και πομπός αντίστοιχων καινοτομιών. Οι Τηνιακοί, διατηρώντας εκεί πολυπληθή και δραστήρια παροικία και δουλεύοντας περιοδικά στα μαρμαράδικα της Πόλης, αντάλλαξαν πρότυπα με άλλες τοπικές παραδόσεις και εισήγαγαν στο νησί καινοτομίες. Η κυριότερη από αυτές ήταν το οθωμανικό μπαρόκ, σε αναπλασμένη όμως εκδοχή.

Χαρακτηριστική για ολόκληρο τον 18ο και 19ο αιώνα είναι η προϊούσα επέκταση των εργασιών, αρχικά στα γύρω νησιά και στο Άγιον Όρος, αργότερα στο σύνολο του ευρύτερου Ελληνισμού, τη Μικρά Ασία, τη Ρουμανία, τη νότια Ρωσία, την Αίγυπτο.

Περαιτέρω ιστορικές πληροφορίες παρέχουν τα χρονολογημένα μνημεία, τα σχέδια των τεχνιτών, συμφωνητικά και άλλα έγγραφα, ο τοπικός τύπος, τα δημοτολόγια κ.λπ.

Καινοτομίες στην τεχνική και στο ύφος σημειώθηκαν αρχικά μέσω Κωνσταντινουπόλεως και, στη συνέχεια, μέσω Ρουμανίας από την εκεί επαφή Τηνιακών και Ιταλών τεχνιτών. Οι κυριότερες από τις λοιπές καινοτομίες είναι:

Η χρήση του «φουρνέλου» κατά τη λατόμηση.

Η τεχνική της συρματοκοπής στο πράσινο μάρμαρο, από τη «Grecian Marbles Ltd» (τέλος 19ου-αρχή 20ού αι.).

Το υδροκίνητο σχιστήριο της Φάμπρικας.

Το ηλεκτροκίνητο σχιστήριο της Βαθής.

Η μεταφορά με βαγονέτα «ντεκοβίλ».

Η σημερινή χρήση αδαμαντοφόρων εργαλείων (διαμαντέ) και μηχανικών μέσων κοπής και λείανσης του μαρμάρου.

Τηνιακοί μαρμαρογλύπτες, εμπειροτέχνες ή απόφοιτοι της Σχολής Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου εργάζονται στα συνεργεία αναστηλώσεων των μνημείων της Ακρόπολης, αλλά και σε άλλους αρχαιολογικούς χώρους, προσφέροντας τις γνώσεις και τις τεχνικές που κατέχουν για την αποκατάσταση των αρχαίων μνημείων.

2. Επικαιροποίηση των δεδομένων (τουλάχιστον ανά πενταετία)

—

V. Σημασία του στοιχείου για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

1. Τρόποι αξιοποίησης

- Τα εργαστήρια που συνεχίζουν να δημιουργούν έργα μαρμαροτεχνίας (στην Τήνο, την Αθήνα κ.α). αποτελούν τις σημαντικότερες εστίες όχι μόνο για την εκμάθηση της τέχνης, αλλά και για τη διάδοση της αξίας της ως πολιτισμικού αγαθού.
- Το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας, τα άλλα μουσεία του νησιού, καθώς και η Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου αναλαμβάνουν πολυποικίλες δράσεις (εκθέσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, δημοσιεύσεις κ.ά.) για την ανάδειξη της μαρμαρογλυπτικής σε τοπικό, πανελλήνιο αλλά και διεθνές επίπεδο.
- Συναφή δραστηριότητα, όπως διοργάνωση εκθέσεων σύγχρονων μαρμαρογλυπτών και γλυπτών, εκδόσεις για τη μαρμαροτεχνία και τη γλυπτική, συνέδρια και ημερίδες, αναλαμβάνουν και οι διάφοροι τοπικοί φορείς (Δήμος Τήνου, Πνευματικό Εκπολιτιστικό Κέντρο Πανόρμου «Γιαννούλης Χαλεπάς» Δήμου Τήνου, Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου, Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού, Αδελφότης των Τηνίων εν Αθήναις, Εταιρεία Τηνιακών Μελετών κ.ά.).
- Για την προβολή της τέχνης έχουν επιδείξει έμπρακτο ενδιαφέρον και φορείς με τοπική και εθνική εμβέλεια (διάφορα κυκλαδικά σωματεία και μουσεία, Πανεπιστήμια και ΤΕΙ, το Ανοιχτό Μουσείο Λατομείου Πεντέλης κ.λπ.), καθώς και το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

2. Μέτρα διαφύλαξης

- Συντήρηση και ανάδειξη μνημείων (υπογραμμίζεται, μεταξύ των άλλων φορέων, η δραστηριότητα του Μουσείου Μαρμαροτεχνίας του ΠΙΟΠ και του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης ΤΕΙ Αθήνας).
- Έρευνα, καταγραφή, φωτογράφιση / κινηματογράφηση, συγκρότηση / εμπλουτισμός συλλογών, ψηφιοποίηση, δημοσιεύσεις.

Παράρτημα 1

Βιβλιογραφία

Δανούσης, Κώστας (2010), «Έργα τέχνης στα νεκροταφεία της Πάτρας», Τηνιακά 4, σσ. 285-315.

Νομπιλάκης, Ηλίας Β., (2009) Τήνιοι γλύπτες στην Αίγυπτο (Κάιρο-Αλεξάνδρεια), 19ος-20ός αιώνας, Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού, Αθήνα.

Παπάζογλου, Γεώργιος Κ. (2005), Ταφικά μνημεία της Πόλης, Α΄ Σισλί – Έμποροι και τραπεζίτες, Θρακική Βιβλιοθήκη 8, Κομοτηνή.

Φλωράκης, Αλέκος Ε. (2008), Οδοιπορικό στην Τήνο του μαρμάρου, Πολιτιστικό Ίδρυμα

Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα.

Φλωράκης, Αλέκος Ε. (2008), Η τηνιακή μαρμαροτεχνία. Ιστορία και τεχνική, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα (όπου και επιλογή ειδικής βιβλιογραφίας έως το έτος έκδοσης).

Φλωράκης, Αλέκος Ε. (2009), Μουσείο Μαρμαροτεχνίας, Οδηγός, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα.

Φλωράκης, Αλέκος Ε. (2010), Μαρμάρινες κρήνες της Τήνου, εκδ. Ερίνη, Αθήνα.

Florakis, Alekos E. (2009), Museum of Marble Crafts, Guidebook, Piraeus Bank Group Cultural Foundation, Athens.

Florakis, Alekos E. (2009), «Nouvelles lucarnes de marbre au musée Benaki», Μουσείο Μπενάκη 8, Αθήνα, σσ. 131-147.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ:

Προϋπάρχουσα τεκμηρίωση

Διαθέσιμη βιβλιογραφία

Διαθέσιμα δεδομένα

Φορέας:

Είδος έρευνας:

Είδος δεδομένων:

Εγγραφή του στοιχείου σε άλλα ευρετήρια

Εθνικό Ευρετήριο – Τεχνικό δελτίο του στοιχείου

Τόπος και ημερομηνία σύνταξης: Αθήνα, 29.05.2013

Συντάκτης

Ονοματεπώνυμο: Αλέκος Ε. Φλωράκης

Ιδιότητα: Δρ Εθνολόγος-Λαογράφος

Συνοδευτικό τεκμηριωτικό υλικό

Βιβλιογραφική-αρχειακή έρευνα:

Επιτόπια έρευνα-συνεντεύξεις:

Ηχητική καταγραφή:

Φωτογραφική καταγραφή:

Κινηματογραφική καταγραφή: